

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2004 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2004

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2004

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2005

© Straipsnių autoriai, 2005

K o n f e r e n c i j o s

MOKSLINĖ KONFERENCIJA „LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTYSTĖ XVIII AMŽIUIJE: POKYČIAI, ĮTAMPA, KONFLIKTAI“

Lietuvos istorijos institutas ir Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedra 2004 m. rugsėjo 17 d. surengė trečiąją XVIII amžiaus Lietuvos istorijos tyrinėtojų mokslinę konferenciją „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje: pokyčiai, įtampa, konfliktai“.

Tradicine tapusios konferencijos tikslas buvo įvairiais aspektais apžvelgti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. vykusius pokyčius, juos lydėjusią įtampą ir konfliktus bei sutelkti bendrai diskutuoti įvairiose Lietuvos mokslo institucijose dirbančius XVIII a. LDK istorijos tyrinėtojus.

Gausiai susirinkusius konferencijos dalyvius pasveikinęs Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas Rimantas M i k n y s pasidžiaugė Lietuvoje besiformuojančia XVIII a. tyrinėtojų bendruomene bei palinkėjo konferencijai rezultatyvaus darbo. Sveikinimo žodį taręs Lietuvos istorijos instituto tarybos pirmininkas Edmundas R i m š a atkreipė dėmesį į tirtinas XVIII a. Lietuvos istorijos problemas bei nerimstančias diskusijas dėl chronologinio skirstymo į „trumpąjį“ ir „ilgąjį“ XVIII amžių. E. Rimša išreiškė viltį, kad ateityje atsivers galimybės sudaryti tarpinstitutinę programą, apimančią XVII a. pabaigos – XVIII a. Lietuvos istorijos tyrimus.

Konferencijoje buvo perskaityta 14 pranešimų, skirtų LDK valstybinių institucijų funkcionavimo, miestų raidos problemoms, įvairių konfesijų sugyvenimo XVIII a. Lietuvoje klausimams, valstybėje ir visuomenėje vykusiems pokyčiams, pradedant permainomis konkrečioje parapijoje ir baigiant LDK administracinio-teritorinio suskirstymo problemomis.

Domininkas B u r b a (Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, Vilniaus pedagoginis universitetas) pranešime „Vilniaus pilies kalėjimo tarnyba Augusto II laikais (1697–1733 m.)“, remdamasis naujais archyviniais šaltiniais, aptarė kalėjimo tarnybos pavaldumo, organizavimo ir veiklos klausimus. Konferencijos dalyvių diskusijas sukėlė neprivilegijuotų žmonių kalėjimo lokalizacijos problema. Šiuo klausimu pasisakė Gintautas Zabiela, Artūras Dubonis, Romas Batūra, Elmantas Meilus ir kiti.

Rita U r b a i t y t ė (Vytauto Didžiojo universitetas) pranešime „Vilniaus pijorų konfliktas su jėzuitais XVIII a. pirmoje pusėje ir visuomenės nuomonės formavimas“ atkreipė dėmesį į Vakarų Europai svetimus, o Abiejų Tautų Respublikoje dažnus konfliktus tarp jėzuitų ir pijorų, susijusius su jėzuitų siekiu užkirsti kelią pijorų įsitvirtinimui. Pranešėja detalai išanalizavo jėzuitų veiklos būdus (nuo skundų Popiežiui iki bylinėjimosi Asesorių teisme) bei akcentavo spausdinto žodžio, kuriuo aktyviai naudojosi abi konfliktuojančios pusės, svarbą formuojant LDK bajoriškosios visuomenės nuomonę.

Rasa V a r s a c k y t ė (VDU) aptarė Kauno katalikų ir liuteronų santykius XVIII a.: pokyčius, susijusius su protestantizmo silpnėjimu LDK XVIII a. pradžioje, įtampą, atsiradusią tarp liuteronų bendruomenės ir miesto magistrato kovojant dėl vietų magistratė, liuteronų konfliktus su katalikų kongregacijomis, siekiančiomis užkirsti kelią liuteronybės plitimui.

Vaida K a m u n t a v i č i e n ė (VDU) į valstybėje vykusius pokyčius pažvelgė per konkrečios lokals bendruomenės – Apytalaukio parapijos – prizmę. Pasirinkusi 13 metų laikotarpį (1750–1763 m.), kai Apytalaukyje klebonavo Pranciškus Pranckevičius, pranešėja atskleidė šio asmens indėlį aktyvinant lokals bendruomenės gyvenimą. V. Kamuntavičienė akcentavo P. Pranckevičiaus nuopelnus organizuojant ir plėtojant religinių brolių veiklą, skatinimą melstis lietuvių kalba, charitatyvinės veiklos plėtojimą (1753 m. Apytalaukyje pastatyta prieglauda) ir t. t.

Istorinėje literatūroje plačiai cituojamus Martyno Matuševičiaus memuarus kaip XVIII a. politinės visuomenės tyrimų šaltinį analizavo Donatas K i z n i s (VDU). Autorius atkreipė dėmesį į skirtingą „profesionalaus kliento“ M. Matuševičiaus kaip asmenybės traktavimą Lenkijos ir Lietuvos istoriografijoje bei aptarė tokio vertinimo priežastis, ypatingą dėmesį skirdamas memuarų autoriaus giminės sociopolitinės padėties analizei.

Vilniaus miesto istorijai buvo skirti Aivo R a g a u s k o, Agniaus U r b a n a v i č i a u s i r Liudo G l e m ž o s pranešimai. A. Ragauskas (VPU) aptarė Vilniaus miesto bendruomenės – pirklių bei amatininkų – kovą dėl atstovavimo savivaldoje XVIII a. A. Urbanavičius (Lietuvos istorijos institutas) analizavo 1742–1795 m. svetimšalių kilmės Vilniaus naujųjų miestiečių profesinę sudėtį. L. Glemža (VDU) atskleidė Vilniaus magistrato veiklos sritis „didžiųjų Lietuvos miestų reformų metais“. Pranešėjas, siekdamas atsakyti į klausimą, kokias reformas miesto vidaus gyvenime po 1791 m. balandžio 18 d. Miestų įstatymo ir Gegužės 3 d. konstitucijos priėmimo įgyvendino ar siekė įgyvendinti viso miesto šeiminku tapęs Vilniaus magistratas, susitelkė į miesto valdžios bendradarbiavimo su kitomis institucijomis apžvalgą, tvarkos ir švartos mieste problemos sprendimo būdus, naujų miesto piliečių problemą bei viešojo gyvenimo reguliavimo mieste aspektus. L. Glemža priėjo prie išvados, kad 1791–1792 m. Vilniaus magistratas aktyviai bendradarbiavo su kitomis vietinės valdžios institucijomis, centrinės valdžios nurodymu ėmėsi pirmojo detalaus miesto pastatų, gatvių ir gyventojų surašymo, greta administracinių ir teisminių, vykdė ir policines funkcijas, pasireiškusias miesto tvarkymo, viešųjų renginių priežiūra bei statybų kontrole, o didžiausias kliuvinys pradėtų reformų įgyvendinimui mieste buvo laiko stoka.

Gitana Z u j i e n ė (LII) aptarė XVIII a. antrojoje pusėje įsteigtų naujų Žemaitijos administracinių-teritorinių vienetų – repartacijų – teismų antspaudus.

Ramunė Š m i g e l s k y t ė-S t u k i e n ė (LII) atkreipė konferencijos dalyvių dėmesį į XVIII a. LDK administracinius-teritorinius pokyčius ir jų kartografavimo problemas. Remdamasi 1775 m. demarkacinės komisijos komisarų pranešimais Nuo-

latinei tarybai autorė nustatė klaidingo rytinių LDK vaivadijų sienų kartografinio vaizdavimo priežastis.

Lietuvos kariuomenės būklę Baro konfederacijos metais aptarė Valdas R a k u t i s (Lietuvos karo akademija, VDU). V. Rakutis priėjo išvadą, kad XVIII a. viduryje LDK kariuomenė išgyveno nuosmukio laikotarpį. Pranešėjo pateiktais duomenimis, aptariamo laikotarpio LDK kariuomenėje nė vienas iš etmonų nebuvo profesionalus kariškis, kariuomenės vėliavos buvo netinkamos kariniams veiksams, kariuomenėje nebuvo karinio parengimo ir t. t. V. Rakutis pažymėjo, kad etmono M. K. Oginskio laikysena Baro konfederacijos laikotarpiu lėmė LDK kariuomenės pasyvumą bei pabrėžė 1771 m. mūšio su rusų kariuomenės daliniais moralinę reikšmę.

Ketverių metų (1788–1792 m.) seimo priimtą valdymo ir administracijos reformą bei jos realizavimą įsteigiant civilines karines komisijas išsamiai analizavo Arūnas Š i l e i k i s (Lietuvos kariuomenė). Remdamasis archyviniais šaltiniais (Vilniaus ir Eišiškių civilinių karinių komisijų dokumentais ir kt.) V. Šileikis aptarė komisijų veiklos formas bei pateikė naujų duomenų, atskleidžiančių komisijų funkcijas kariuomenės aprūpinimo srityje.

XVIII a. pabaigos reformų Abiejų Tautų Respublikoje problematikai buvo skirtas Zigmanto K i a u p o s (VDU, LII) pranešimas. Ieškodamas priežasčių, nulėmusių Abiejų Tautų tarpusavio įžado priėmimą 1791 m. spalio 20 d., Z. Kiaupa pažymėjo, jog XVIII a. pabaigoje dar nebuvo pasibaigęs Abiejų Tautų Respublikos politinės tautos susidarymo procesas, Lenkijos ir Lietuvos politinės tautos turėjo aiškiai matomus skirtumus. Bajoriškoji LDK dalis nebuvo persisunkusi sarmatiškumo ideologija, o dvi-kalbis Lietuvos bajoras sunkiai tapatinosi su besiformuojančia lenkiškąja Abiejų Tautų Respublikos politine tauta.

Robertas J u r g a i t i s (VDU, VPU) pranešime „LDK seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai 1791–1793 m.“ palygino 1791 m. balandžio 24 d. priimtą seimelių įstatymą su 1793 m. lapkričio 23 d. seimelių įstatymu. Autorius konstatavo, kad 1793 m. Gardino seimas iš esmės paliko galioti Ketverių metų seimo priimtus nutarimus seimelių klausimu, tačiau gerokai sumažino atskirų įstatymo skyrių ir straipsnių skaičių. R. Jurgaitis priėjo prie išvados, jog atsisakius tam tikrų formuluočių bei detalizavimo 1793 m. seimelių įstatyme buvo žengta atgal, lyginant su 1791 m. įstatymu.

Konferencijos pabaigoje vyko diskusija, kurioje buvo aptarti opūs istorinės terminijos klausimai. Dėl terminų „pavietas“, „apskritis“, „vaivadija“ vartojimo savo pozicijas išsakė E. Rimša, Z. Kiaupa, R. Jurgaitis, R. Šmigelskytė-Stukienė, E. Meilus, Z. Medišauskienė ir kiti.

Renginio organizatoriai nutarė kitą XVIII a. LDK tyrinėtojų konferenciją surengti Vytauto Didžiojo universitete 2005 m.

Ramunė Š m i g e l s k y t ė - S t u k i e n ė

TRYLIKTOJI LITUANISTINĖS KOMISIJOS KONFERENCIJA

2004 m. rugsėjo 28–29 d. Varšuvoje, Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institute vyko tryliktoji LMA Istorijos mokslų komiteto organizuota mokslinė konferencija-susitikimas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės funkcionavimas Abiejų Tautų Respublikoje“. Konferencijai pirmininkavo Henrykas Wisneris (Varšuva), pranešimus skaitė įvairiose Lenkijos bei Lietuvos mokslo institucijose dirbantys mokslininkai.

Įžangos žodį taręs H. Wisneris supažindino konferencijos dalyvius su naujaisiais Lenkijoje bei Lietuvoje išleistais lituanistiniais leidiniais: J. Nikodemo monografija „Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433“, J. Pietkiewicziaus parengta Lietuvos Metrikos 9-ąja užrašymų knyga, R. Šmigelskytės-Stukienės monografija „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susidarymas ir veikla 1792–1793 metais“ ir kt.

Šiuolaikinę LDK istoriografijos padėtį analizavo Jūratė K i a u p i e n ė (Vilnius). Pranešime „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės funkcionavimas Respublikos rėmuose. Tyrimų būklė ir perspektyvos“ ji atkreipė konferencijos dalyvių dėmesį į tebeegzistuojančius LDK praeities vertinimo stereotipus tiek Lietuvos, tiek Lenkijos istorikų darbuose. Pasak pranešjos, Lietuvos istoriografija tęsia lenkų „lietuviškuoju separatizmu“ vadinamą tradiciją, kai įvykiai ar reiškiniai vertinami ne visos Respublikos, o tik LDK mastu. Panašios tendencijos vyrauja ir lenkų istoriografijoje. J. Kiaupienės nuomone, išimtimi laikytina naujaisia H. Lulewicziaus monografija „Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie 1569–1588“, kurioje unijos problema vertinama ir iš lenkų, ir iš lietuvių pusės. Pranešėja atkreipė dėmesį į diskutuotinas Abiejų Tautų Respublikos ūkio raidos bei politinės sandaros problemas ir kėlė klausimus: ar įžvelgiamos visai valstybei bendros raidos tendencijos, ar prof. K. Mikulskio žodžiais, ūkio prasme bendros Respublikos apskritai nebuvo; ar Respublika buvo, anot A. S. Kamińskiego, „įteisinta daugelio tautų Respublika“, ar dvinarė valstybė?

Vienu iš galimų kelių esamai istoriografijos būklei keisti J. Kiaupienė nurodė bendrus abiejų šalių istorikų tyrimus, bendrų projektų rengimą ir jų realizavimą.

Ramunė Š m i g e l s k y t ė - S t u k i e n ė (Vilnius) aptarė 1793 m. gegužės 27–28 d. priešseiminius seimelius LDK. Remdamasi LDK seimelių instrukcijomis autorė išanalizavo konfederacijos kontrolės seimeliams mastą bei atskleidė su konfederacijos vadovybe nesusijusių didikų vaidmenį priešseiminėje kampanijoje. Pranešime buvo aptartos seimeliuose dalyvavusios LDK bajorijos pozicijos antrojo valstybės padalijimo išvakarėse bei nustatyta, kokius tikslus Gardino seimui kėlė LDK didikai bei bajorai.

Andrzej R a c h u b a (Varšuva) analizavo LDK seimo pasiuntiniams mokamų dienpinigių problematiką, siekdamas išsiaiškinti, kas, kiek bei iš kokių lėšų privalėdavo padengti į seimą išrinktų LDK vaivadijų bei pavietų atstovų išlaidas, kokios Lietuvos Statutų normos reglamentavo dienpinigių skyrimą, koks buvo Lenkijos ir Lietuvos atstovų gaunamų išmokų dydis bei kaip kito išmokamų dienpinigių sumos XVII a. veikiant infliacijai.

Maria C i e ś l a (Varšuva), remdamasi Radvilų archyve, Lietuvos bei Lenkijos Metrikose surinktais duomenimis, atskleidė neprivilegijuoto luomo žmogaus, žydo Łukaszo Mojżeszowicziaus karjerą: nuo kliento Kristupo Radvilos dvare iki karališkojo faktoriaus (prekybininko) titulo išsirūpinimo. Pagrindinėmis jo karjeros sąlygomis autorė nurodė sėkmingą Radvilų dvarų arendavimą bei ryšius su LDK didikais M. Kiška, M. Tryzna ir kt.

Anna F i l i p c z a k-K o c u r (Opolė) supažindino konferencijos dalyvius su Ukrainos centriniam valstybiniam istorijos archyve Kijeve saugoma Leono Sapiegos korespondencija, ypatingą dėmesį skirdama informacijai apie XVII a. trečiojo–ketvirtąjo dešimtmečių seimus ir seimelius. Ji palygino archyve surinktą informaciją (peržiūrėti 1502 archyviniai vienetai korespondencijos, kurioje dominuoja K. Zavišos, S. Paco laišakai L. Sapiegai) su Respublikos seimų istoriografija bei pateikė naujų žinių apie pirmąjį 1629 m. seimą, 1638 m. seimo eigą, 1640 m. įvykius Vilniuje ir kt.

XIII a. – XVI a. pradžioje vykusius pokyčius Lietuvos diduomenėje analizavo Rimvydas P e t r a u s k a s (Vilnius). Pranešėjas nemažą dėmesį skyrė terminijos problemoms: aptarė lietuvių, lenkų, vokiečių istoriografijose vartojamus terminus „ponas“, „kunigas“, „kunigaikštis“, „baronas“ ir šių sąvokų turinio santykį su to meto Lietuvos visuomenės realijomis. Išanalizavęs XIV a. pabaigos – XV a. Lietuvos politinio elito sudėtį bei struktūrą jis priėjo išvadą, kad tiriamojo laikotarpio diduomenės valdžia buvo savito proceso rezultatas, kuriame valdovo valia buvo tik vienas veiksnys tarp daugelio kitų. XV a. lietuvių diduomenės raidoje autorius išskyrė dvi pagrindines tendencijas – personalinį tęstinumą ir vidinę (giminės struktūros) transformaciją, – kurios daugeliu atžvilgiu atitiko Vakarų ir Vidurio Rytų Europos bajorijoje vykusius procesus.

R. Petrausko pranešimas sukėlė diskusiją, kurioje pasisakė J. Tęgowskis ir G. Błaszczycas atkreipė dėmesį į būtinybę tirti žemėvaldos struktūrą kaip pagrindinę diduomenės formavimosi sąlygą. S. Alexandrowiczius analizavo Rusijos faktoriaus įtaką Lietuvos diduomenės formavimuisi.

Marekas F e r e n c a s (Krokuva) pranešime „Pastabos apie lietuvišką Žygimanto Augusto dvarą. 1548–1572 metai“ aptarė lietuviško valdovo dvaro formavimosi sąlygas, dvaro pareigybes ir jų funkcionavimą, išanalizavo Lietuvos dvaro pareigūnų teises veikti Lenkijoje, LDK ir Lenkijos maršalų, pakamarių, arklidininkų, medžioklių ir kt. funkcijas ir jų hierarchiją, vietą ceremoniale. Ypatingą dėmesį M. Ferencas skyrė lokalių Žygimanto Augusto dvaro pareigybių formavimuisi LDK pavietuose.

Pirmąją kunigaikščių Svirskių, kilusių iš Svyrių dabartinėje Baltarusijos teritorijoje, kartą geneologiniais tyrimais pagrįstame pranešime išanalizavo Janas T e g o w s k i s (Torūnė). Pateikęs konferencijos dalyviams daug iliustracinės medžiagos, pranešėjas priėjo prie išvados, kad Svirskių geneologija – tai akivaizdus rusiškos giminės katalizacijos ir lituanizacijos pavyzdys.

Ramunė Š m i g e l s k y t ė-S t u k i e n ė